

FIGYELŐ

Két part között

Nem célom és nem is lehet célom az értékelés. Nem szándékom itt sem Szentelekinék sem a többi egykori vajdasági magyar írónak megjelölni azt a helyet, amelyet írásaikkal megérdemeltek. A vajdasági magyar irodalom fejlődésének egykori irányát sem fogom itt megszabni. Mindez csupán későbbi írók feladata lehet. Első feladatunk csak az, hogy megismerkedjünk Vajdaság magyar irodalmával, főleg az 1919–1941-es esztendőik irodalmával, hiszen komoly magyar irodalomról 1919 előtt, de talán az 1941–44-es években sem igen lehet szó. 1919 előtt, kivéve Szigethi, Somfai s még egynéhány ember írásait, alig termelt itt magyar irodalom. Voltak természetesen magyar íróink akkor is, de ezek kulturális kíváncsiakká váltak, Pestre költöztek, legalább is írásaikat küldték oda, jelentették meg ott, míg itt viszont kis közönségünk Pestről importált irodalmat olvasott. Csupán Herceg Ferencre, Kosztolányira, Farkas Geizára, Milkó Izidorra kívánok itt utalni. De áll ez a huszas évek előtti Szentelekre is. A megszállás éveinek irányzatos irodalma nem teremthetett művészi értékeket és így, habár feltétlenül foglalkoznunk kell az 1919 előtti és az 1941 utáni évek irodalmával is, érdeklődésünknek mégis főleg az 1919–1941 esztendőik irodalma felé kell fordulnia.

Kis túlzással mondhatnók talán azt is, hogy a vajdasági magyar irodalmat a huszas években teremtették meg. És mert ez valóban így van, feltétlenül nagy figyelmet érdemel, éppen ebből a szempontból, Szenteleki Kornél működése, különösen a huszas évek végén és a harmincas évek elején, amikor igyekezett az akkori vajdasági magyar irodalom útját egyengetni, irányát megszabni. Eltekintve Szenteleki irodalmi műveinek értékétől, bizonyos, hogy éppen ilyen irányú, kazinciskodó, irodalmi irányítói tevékenysége igen nagy jelentőségű volt és megérdemli, hogy külön is foglalkozzunk vele. Talán mégsem egyedül Szenteleki teremtette meg az itteni magyar irodalmat, mint azt ő maga és barátai és leveleinek kiadói, egyebek között Csuka Zoltán is, hitték és hirdették. De hogy egy bizonyos irányú és fajtájú vajdasági magyar irodalom útjának egyengetése körül igenis nagy érdemeket szerzett, az egészen bizonyos. És már ezért megérdemelte, hogy kiadják irodalmi leveleit, már ezért megérdemli, hogy mi is és elsősorban éppen vele és éppen irodalmi leveleivel foglalkozzunk.

1943-ban adta ki leveleit a Szenteleki társaság (Zombor—Budapest). Már ez természetesen annyit jelent, hogy bizonyos nem kívánatos célzatosságot vittek a kiadók a levelek összeállításába. Valószínűnek látszik az is, hogy egyes a kiadók szempontjából nem-kívánatos, akkor oda-nem-illő levelek kimaradtak a sorozatból. Nem is beszélve az előszókról, amelyek az esetleges tökeellenességet zsidó-ellenességgé igyekeznek alakítani és amelyek kiélezik a magyar-szerb ellentétességet is, míg észre sem veszik az osztályellentéteket. Mégis, a levelek szövegét nézve alapul, az az érzésünk, hogy a kiadóknak nem igen volt arra szükségük, hogy ily irányú célzatosságot, változtatásokat eszközöljenek, mert a levelek maguk is, bizonyos fokig, megadják erre a lehetőséget. Altalában véve Szenteleki levelei így is — a valószínű sok kihagyás ellenére is — elég hű képét adják, eléggé pontosan tükrözik az akkori helyzetet.

Bizonyos, hogy Szentelekinék csakugyan nagy érdemei vannak, ha nem is a vajdasági magyar irodalom megteremtésében, de a vajdasági magyar irodalom **egy részének irányításában**. Habár nem akarunk semminemű érté-

kelésnek elébe vágni, mondhatunk annyit, hogy érzésünk szerint a Szenteleki által irányított irodalmi szektor volt valószínűleg a legértékesebb, legszínvonalasabb. Habár — és ebben nem egyezünk a kiadókka — rajta kívül volt még két más irodalmi szektor is, amelyet Szentelekiék nem ismertek el, esetleg meg sem említettek.

Igy, a maga helyére téve a dolgokat, nagy jelentőségűnek kell tartanunk Szenteleki kazinciskodását az akkor még szinte fel sem szántott vajdasági irodalmi ugaron. Mert csakugyan irányított, ha természetesen nem is teremtet. Néhány példát szeretnék csak felhozni ennek igazolására. Habár nem vagyok híve az idézés módszerének, ez egyszer, úgy érzem, számos esetben kell megszólaltatnom magát a levélíró Szentelekit, annál is inkább, mert már elejétől fogva szeretném bemutatni levélíró stílusát is. Hiszen erről a stílusról külön mondanivalók kelnek bennem a levelek olvasása közben.

»Kekéz Tuna lakodalma« — Herceg János újabb novellakötetének első darabjaként nemsokára talán újra az olvasó asztalára kerül. 1933-ban írta Herceg ezt az elbeszélést és már akkor nagy megjelenítő erővel alkotta meg ezt az alakját, amely semmiesetre sem tipikus vajdasági ember, de kissé kivételes egyéniség, kissé, mint a hercegi alakok általában ebben az időben, szürrealisztikus, kissé pauperszerű, lumpenproletár-szerű, de hatalmas életszeretetről, emberszeretetről tanúskodik. Szenteleki, — és hogy stílusát érzékeltessük, már itt idézzük, — a maga lelkesedő, lelkenedező módján ír erről az elbeszélésekről, »... az Ön legerősebb, legjobb írása. Igazság, mélység, drámai feszültség, élet és levegő!... Roppant sokat várok ettől a Kekéz Tunától. Nagyon szép lenne, ha Kekéz Tuna életét ilyen novellisztikusan (10–12 novellában) dolgozná fel, amely okvetlenül megjelenne még ebben az évben a Kalangya Könyvtárban...« Így próbálja irányítani Szenteleki a fiatal, kezdő Herceg érdeklődését. (1933, 324. oldal).

De az öreg Radó Imrét is számos tanáccsal látja el. Persze itt is szuperlatívuszokkal teli minden sora, azok közé helyezi, azokba ágyazza a komoly mondanivalót. Csak néhány szót — köstölönak: »Szinte csodálom kell, hogy milyen egyszerű eszközökkel... nemcsak a feszült érdeklődést fenntartani, hanem a mély, színpadi hatásokat is kicsiholni... a második felvonás is inkább szeméik, mint dramaturgiai szempontból kifogásolható. A nagyobb tömeg uccai szerepeltetése ugyanis széthúzza a belső történetet, az intim hatásokat s talán csak az utolsó jelenetben szabadna szerepeltetni a tömeget, amikor a csók elcsattan és a villany felgyúl...« (?) (1927, 50. oldal). Feltétlenül érdekesebb és jelentősebb az a levél, amelyben Radó »Gyóni« című megírandó regényéről ír Szenteleki. »... fájdalmas passzívításodra fényt vetettél. Nagyon értelek s azt hiszem mi mindnyájan, akiknek egy biztosabb, boldogabb világhoz is közünk volt (!), kissé hitetlenül nézzük a tegnapi csődjét, a ma törekvéseinek gyökértelenségét és reménytelenségét. Nem tudjuk elhinni, hogy ebből is lesz valami maradandó. Mégis nem engedhetjük, hogy rés támadjon közöttünk és az idő között...« Majd ráter a Gyóni-tervre és így folytatja: »Semmiesetre sem akarok beleszólni az alkotás mikéntjébe, csupán azt az ötletet vetem fel, hogy nem lenne-e helyesebb a regényt ott lezárni, amikor Gyónit kikíséred az állomásra?« (1932, 271. oldal).

Még csupán egy-két Szirmainak szóló levéllel szeretném igazolni azt, hogy Szenteleki komolyan, alaposan belenyúl az írók életébe, alkotási módszerébe, hogy igyekszik egy bizonyos fajtájú, irányú irodalom köré tömöríteni őket. Szirmai pesszimizsztikus író volt, Szenteleki ezért így ír neki: »Egy kisebbségi írónak hinni kell (?!), bizonyos optimizmussal kell sorsát és a kisebbségi életet szemlélnie. A Te ember- és életelméleted — kisebbségi vonatkozásban is — pesszimizista. Ezt nyíltan hirdetni majdnem annyi, mint a bizakodás, az optimizmus gyenge hajtásait letöredezni...« (1932, 246. old.). Es pár nap múlva: »És szeretném, ha kilépnél az életet sok tekintetben tagadó világszemléletedből. Irodalmunk még sokat vár Tőled, talán az új folyóirat több kedvet, több életigenlést, elevebb holnapakarást hoz életedbe. Én hiszek a Te aktivitásodban és teremtető erődben, amelyhez nem lesz szükséges az én ösztökélésem«. (1932, 251. old.). (A Kalangyára céloz).

Persze nem arról van szó, hogy minden író tömörüljön Szenteleki köré. Habár Szentelekiék szeretnék is ezt, tisztában vannak teljesen ennek lehetetlenségével, azzal tehát, hogy Vajdaság irodalmát legalább is három csoport

alkotja és hogy ezeket a csoportokat nem is lehet, — talán nem is kívánatos, — egy táborba irányítani. Hiszen mi volna az, ami közös nevezőre hozhatná őket? A local couleur? Igen, ezt megpróbálja Szenteleki, de tisztán látja, hogy lehetetlent kísérelt meg. Mert ugyancsak tisztán látja azt is, hogy csoportja mellett (Vajdasági Írás, Mi Irodalmunk, Kalangya körül tömörülők csoportja) ott van a Bácsmegyei Napló gárdája, amely adáz harcot folytat Szentelekiék ellen és ott van a Szervezett Munkás, később a Tovább csoportja, amelynek egyes tagjait néha szeretné Szenteleki szintén megnyerni, de amelyet azután egyszerűen agyonhallgat. Különben leválasztani egyes írókat igyekszik a Bácsmegyei-csoportról is, de a csoport, mint egész ellen tovább vívja az elkeseredett küzdelmet.

Fenyveséket (a B. N. szerkesztője, tulajdonosa) szörnyen gyűlöli Szenteleki, talán leginkább azért, mert a huszas évek elején maga is gárdájukhoz tartozik és nem bírja már a »tőke«, az óriáskígyó szorítását és erre nincs is, mint orvos, rászorulva.

Igy azután amikor Csuka Zoltán a Képes Vasárnap szerkesztője irodalmi mellékletként, majd külön irodalmi folyóiratként is kiadja a Vajdasági Írást, s amikor ez a részvétlenségen kimúlik, a Reggeli Ujság mellékleteként megjelenteti a Mi Irodalmunkat és később az újabb folyóiratot, a Kalangyát, akkor mindezen lapok szerkesztője Szenteleki lesz és igyekszik megteremteni a maga csoportját és azt minél inkább különválasztani, elhatárolni a Bácsmegyei Napló csoportjától.

Fenyveséket Szenteleki egyszerűen a tőke képviselőinek tartja. Olyanoknak, akik tehetségtelenek, de könnyebben érvényesülnek, mint sok tehetséges, igaz író, mert a tőke áll mögöttük. »Csakugyan nagyon szomorú az a sok silány, vértelen, unalmas és erőtlen írás... sajnos nekem semmi befolyásom sincs a szerkesztésre és kicsit kedvtelen is vagyok arra, hogy harcot kezdjek a kiskorú kékharisnyákkal, a költővé ütött tehetségtelenekkel, akik — tekintve — hogy a nagytőke protektorátusát élvezik — mégis csak erősebbek mint mi...« (1928, 61. old.) Így ír Szenteleki Csukának amikor az megindítja »a tisztító harcot« és — az új lapot. Persze mindaddig Szenteleki még a B. N. munkatársa. Az írói tehetség kérdésére még vissza kell térnünk, előljáróban csak annyit, hogy bizony Szenteleki is kénytelen lesz hamarosan sok-sok engedményt tenni lapjaiban a tehetségteleneknek és hogy — irtak a Naplóba tehetségesek is mint például Debreceni, Haraszi, Mikes, de Sas Gyöngy, Tamás István is és sokan mások. Csuka lírai antológiájában, a »Kévében« is csak viszolygva vállalja Szenteleki a »szereplést Barna Klári és Földi Ilonka társaságában«, mégse a tőke protekciójának tulajdonítja ezek közlését. Egyszóval — a tőke kérdését nem azonosítja Szenteleki a tehetségtelenség kérdésével, hanem mint a tőke, mint az uralkodó osztály képviselője ellen indít harcot Fenyvesék ellen. Streliczkivel szemben végig ellenszenvet érez és ennek az ellenszenvnek forrása valószínűleg a következő: »Draskóczi többször célzott rá, hogy a V (ajdasági) I (rás) már bebizonyította, hogy van szellemi tőke és az én személyemben elég alkalmas ember van a vezetésre, Streliczki azonban nem hederített erre, Fenyvessel szeretné megcsinálni azt a lapot és remélné, hogy erre 200,000 dinár alapítóke elégséges lesz«. (1928, 99. old.) Mégis próbál egyezkedni Fenyvesékkal is ebben az időben s csak akkor indítja meg az élet-halál harcot, amikor látja, hogy az egyezkedés hiábavaló, mert nincs kilátás békére. Hiszen már ekkor »Debreczenivel is beszéltünk, aki a legnagyobb felháborodással beszélt Bródiról és Fenyvesről (Szenteleki a maga nevét és minden i-re végződő nevet következetesen »Y“-nal ír, mi ezeket következetesen i-vel írjuk, hiszen csak manirról van szó, se Bródi, se Szenteleki nem gentry, de — ha egy helyen tiltakozik is Sz. az »i« ellen, — tulajdonképpen Sztankovics a neve.) Az utóbbi szerződésileg tiltotta meg neki, hogy a V. I.-nak dolgozzon. Így tehát álnevet fog felvenni...« Ugyanebben a levélben írja Szenteleki: »Magam is úgy látom, hogy itt új utakat, új életformákat keresők harcáról van szó a konzervatívokkal szemben. Erről írni is fogok... Ebben a számban Gergely Borcsának szövege van a vezetőhelyen, amely ugyancsak erről szól.« (1928. 100. old.) Hogy mégsem művészi vagy világnézeti különbségek verik az éket kettesük közé, kiviláglik már itt is, abból, hogy a világnézeti-művészeti hitvalló cikk megírását arra a Gergelyre bízta, akiről lesújtó a véleménye és akiről ezt meg is írja, amikor Gergely — Fenyveséknél intrikál ellene.

Inkább, konkurrenciális harc dúl a két tábor között és amikor a V. I. megszűnik, — a Napló is szakít az irodalommal, ahogy Szenteleki látja a dolgokat, megszűnik irodalmi fórum lenni, mert »az irodalmi ambíciók ügylátszik csak addig tartottak, amíg az Írást meg nem fojtották.« (1930. 184. old.) Ilyen konkurrenciális harcra látszik utalni az a néhány szó egy Szimnaihoz intézett levélben is, amelyben a Napló útját mutatja be. »Fenyves kétszer is megígérte, hogy tiszta irodalmi mellékletet is ad és hogy annak én lennék a szerkesztője. Azonban úgy vettem észre, hogy neki gyengéje volt az irodalmi pápaság,« habár ehhez, folytatja, nem volt semmi tehetsége. »Az ő érdeme (Fenyvesé) volt, hogy az Írás kimúlt«. Így találkoztak »az írók« azután a — Reggeli Újság mellékletében, a Mi Irodalmunkban. (1932. 295. old.)

Hogy Fenyves Naplója, Minervája csakugyan nagytőkés vállalkozások voltak, az bizonyos. Kérdés már most — kit képviseltek Szentelekiék. Hiszen a tőke ellen — három oldalról is hadakozhattak. Esetleg egyszerűen úgy mint más tőkés vállalkozás írói, szerkesztői: a konkurrencia nevében, vagy talán mint kispolgári csoport az »örök eszmények« nevében, amelyeket a tőkével szemben igyekszik megvédeni, diadalra vinni, de — mert semmiesetre sem gondol arra, hogy a dolgozó nép, a munkásosztály segítségét megnyerje magának, — elszigetelődve, magára maradvá, túlgöngye a tőkével szemben és így kénytelen maga is — tőkés hátvéd után nézni és ebben a mecenás-keresésben azután elkallódnak esetleg az »örök eszmények« is. Mert bizonyos hogy »örök« eszmények nincsenek, hogy az osztálytársadalomban csupán osztály-eszmények vannak és az is bizonyos, hogy a két világháború közötti időben nem a kispolgárság, de a munkásosztály képviseli már a haladást, vagyis azokat az eszményeket, amelyek egy osztály eszményei ugyan, de, — tekintve hogy az osztállyal szemben a társadalom felé mutatnak, — az emberiség eszményeivé válhatnak. A tőke ellen harcoló kispolgár lehet — **szándékban-haladó**, de tetteben, objektív is csak úgy válhat haladóvá, ha a munkásosztállyal lép szövetségre. Enélkül harcra nem is lehet eredményes a tőke ellen. Vagy elbukik ebben a harcban, vagy felfelé bukik, azaz maga is tőkessé válik és megszűnik harcolni (kispolgári fronton) a tőke ellen. Persze kevés kispolgár léphet a tőkések sorába: a kispolgár sorsa többnyire az, hogy proletarizálódik, vagy elkallódik, deklasszálódik. És mert lehet belőle proletár is és mert ezt esetleg már előre megsejti, azért lehet, **válhat részévé a haladásnak**. Szövetségre lépve természetesen — talán egy népfront alakulatban — a munkásosztállyal. Mert az osztályharc frontja volna a harmadik, a komoly lehetősége a tőke ellenes harcnak. Szentelekiék — tisztán az anyagi alapot tekintve egyelőre — nem proletárok és nem is tőkések. Kispolgárok ők és ezért ingadoznak, ezért írnak zászaljukra olyan általános, emberi, örök eszményeket, amelyekért a gyakorlatban aztán vagy sehogy, vagy igen lanyhán küzdenek, csupán. De — nem csatlakoznak a munkásirodalom csoportjához, nem keresnek szövetségest a túloldalon, sőt önmagukat tekintik az összmagyarság képviselőinek. A munkásirodalmat egyszerűen agyonhallgatják.

Saját közönségük nem lévén, — a vajdasági magyarság túlnyomóan proletár volt; ha egy-egy olvasó rétege nem volt még öntudatos proletár, úgy a tőke olcsó és színvonalának megfelelőbb »irodalom« olvasa, a magasabb igényű, de formalisztikus, elvont irodalomról nem is vett tudomást; a kispolgári közönségnek szintén inkább felelt meg a Napló »irodalma« színvonalban és tematikában is — s mert proletárközönségre sem apelláltak, nem maradt számukra más hátra, mint mecenás után nézni és nem a nagyközönségnek, de egyes emberek számára írni. Hogy ez kihathatott azután az »eszményekre« is, az persze nagyon természetes.

Mint más heti vagy napilapok melléklete indult kétszer is az irodalmi folyóirat. A V. I. a Képes Vasárnap melléklete eleinte, a Mi Irodalmunk viszont végig a Reggeli Újság melléklete marad. Pedig ez a lap papi, egyházi befolyás alatt állott. Ezt így érzi, tudja Szenteleki is. »Nagyon kériek, — írja Draskócinak — küldj meghívót Dr. Koráni Elemér újvidéki-rókusú plébánosnak is (Címe: N. Sad Futoški put 57), aki a M. I. tulajdonképeni megteremtője volt.« (Koráni, mint értesülők, 1942 januárjában, a razzia napjaiban, a »13-as bizottság« tagja lett és így része volt a névsorok összeállításában! Ha ezt tudja Szenteleki, bizonyára nem lesz lapjának szerkesztője, de a helyzetéből fakadó

ingadozások ide is eljuttatják. Sőt, mint egyik levelében írja, a Reggeli Újságot becsüli legtöbbször a lapok között. (1931. 209. old.)

Nemcsak egyházi körökkel lép Szenteleki érintkezésbe mecénás utáni kutatásában. Egyik levelében hiszi, hogy »Marton Andor (becskerekai) bankjától fogunk kaphatni némi támogatást« és Zomborban »érintkezésbe lépek a takarékpénztár, valamint a Polgári Kaszinó vezetőségével.« (1928. 76. old.) Deák Leóval is felveszi a kapcsolatot, aki viszont a maga részéről megígéri, hogy Streliczki is »teljesen meggyúrja a mi javunkra.« (1928. 78. old. Deák Leó a megszállás idején a magyar fasizmus egyik bácskai exponense volt és mint ilyen, aki vérellen mocskolta be kezét, a felszabadulás után halálra ítélte a népbíróság. Streliczki nem kompromittálta magát s résztvett a Népfront munkájában is). Szó van azután Kemény János báró felkereséséről is még 1928 folyamán (85. old.) Draskóczi becsei ügyvéd támogatásáról (86. old.) egy kulai gyárosról, Geyer és Batta birtokosokról és így tovább. Mindez eredmény nélkül marad és nem sikerül az »altruisztikus, összefogó szövetség« létrehozása sem a lap és könyvkiadás biztosítása kedvéért. (120. old.) Hiszen a tervezet szerint a szövetségen belül így is maga Streliczki évi 24.000 dinárral járulna hozzá a kiadói költségekhez. Minderre égető szükség volna, mert hiszen a tervezet szerint, annak ellenére, hogy csupán 10.000 dinárt tesz ki a V. I. havi költségvetése, mégis 4300 dinárra rúg a tervbe vett deficit. Hiszen csupán 300 előfizetőre számítanak a legjobb esetben is és ezen kívül még 100 példány eladására (1929. 136—8 old.). Így azután könnyen érthető, hogy a V. I. hamarosan megszűnik s hogy a Kalangya is számos nehézséggel küzdött mindaddig, míg a »Literária« vállalat át nem vette és nem biztosította mind a folyóirat megjelenését, mind a könyvkiadást. (1932. 293. old.) Így kellett ennek lennie, közönség és — mecénás hiányában. Hiszen mint Szenteleki oly sokszor ír erről, Streliczki sem volt komolyan hajlandó a mecénási szerep vállalására. (Egyebek között 1933. 309. old.) Most azután nem egyesek, nem is lapok, de két vállalat, a Minerva és a Literária állott egymással szemben.

Csak naív, teljesületlen vágy maradt a Szenteleki nagy, tiszta óhaja, amelynek megvalósíthatóságában eleinte még szilárdan hitt. »Mi tisztán csináljuk a poézist, az írást, nincs közönségünk, nincs könyvpiacunk, szóval spekulatív szándékok és közönség-előítéletek nem befolyásolnak az írásnál, önmagunkat adjuk s bennünket nem formál a kiadó ízlése vagy az olvasók kívánsága. Nemes, szomorú és szegényes sors ez...« (1928. 63. old.) Szenteleki hitt a lehetetlenben, a közönség nélküli irodalomban, az író teljes függetlenségében, abban hogy az író nem tükrözi korát és osztályát, de nem is hat arra: Persze ez a hite hamarosan megdőlt és nem csupán mecénás után kezd kutatni, de rájön arra is, hogy az író közönségét fejezi ki és hatni is igyekszik arra. 1928-ban még naívan hisz abban, hogy a **polgári értelmiség** az imperializmus korszakában is kész az áldozatra: az eszmény, a nemzet érdekében. »Mert az új folyóirat nem lehet hosszú életű, ha még a tőke ma megnyilvánuló nagylelkűsége és bőkezűsége meg is maradna, de hiányozni fog a hit, a szeretet, a teremtetési kedv, az erkölcsi igazság tőkéje, amely nélkül irodalmi lapot csinálni mégsem lehet. A tőke vásárolhat kéziratokat, de nem vásárolhatja meg lendülő lelkünk, tettekrekeségünk, alkotni akarásunk...« (1928. 109. old.) Csakugyan voltak ily áldozatkész írók — persze ezek a **munkáosztály írói** voltak: ők csakugyan ingyen, honoráriumra nem várva írtak — készítették elő a forradalmat! A Szenteleki körül csoportosuló írók meghazudolták, lerombolták vezérük hitét.

Bizony már a második számmal jelentkeznek a kéziratgondok. »Ilyen kéziratinségben az ember szinte kísértésbe jön, hogy olyan műkedvelő írásságot is hozzon, melyek a B. N. mértékét sem ütik meg.« (1928. 80. old.)

Ezek a gondok azután állandósulnak Szenteleki körül és állandóan kifejezésre jutnak leveleiben is. És ugyanabban a levélben, amelyben új mecénás megjelenéséről értesít a láthatáron, ilyeneket is ír már: »Azt hiszem, ha honoráriumokról hallanák beszélni, úgy sokan fogják megváltoztatni álláspontjukat a V. I.-val szemben.« (1928. 106. old.) Az ilyen megállapítások levélről levélre visszatérnek. »A honorálás kérdése már égető szükségesség. Már megint kifogyóban vagyok kézirataimnak, már verset sem kapok, rendes novelláról nem is szólván. Figyelőt sem ír senki.« (1928. 110. old.) Sok író inkább a Naplóhoz szerződik, ahol fizetést kaphat, vagy a Naplónál is megtartja állását és a

V. I-be is ír, de szigorúan álnév alatt, nehogy Fenyves emiatt elbocsássa állásából. (Aranyműves-Csuka János most Nógrádi néven ír) (207. old.) Maga Szenteleki sem veti meg végül a honoráriumot. Börcsök regényét átírja, mert stílusát nem tartja megfelelőnek, ezért a Börcsöknek járó 2000 dináros tiszteltdíjból 500-at kér magának kiutaltatni. (326. old. 1933.) A Literária azonban 1000 dinárt fizet ki Szentelekinek és csupán 1000-et Börcsöknek, az írónak. Szenteleki tiltakozik. »Mégis csak Börcsök írta ezt a regényt és az én csiszoló, javítgató munkám, bármennyire nélkülözhetetlen is volt, mégis csak másodrendű jelentőségű. Hozzájárul ehhez az a tudat is, hogy Börcsök nagyon szerény körülmények között él...« Így ír, de egy szóval sem teszi hozzá, hogy lemond a nem-kért 500 dinárról. (1933. 332. old.)

Mi tartsa össze a vajdasági magyar írókat, akiket az anyagi körülmények és osztályhelyzet maga is, három táborra szakítanak. Lehetséges-e őket a közös világnézet, közös harc frontján tömöríteni, egy csoportba állítani?! Van-e ezeknek az írónak egységes világnézetük, amely összehozhatná őket? Szenteleki alig bízik benne. Hiszen úgy érzi, neki magának sincs már semminő világnézete, ha csak nem az az osztálynélküli »humanizmus«, amely sokszor tenyérre simítja ökölbe szorított kezét. Tulajdonképpen muszáj-Henkulesnek tartja magát és menekülni szeretne minden kollektív szerepléstől, minden harc elől. (67, 68. old., s egyebütt) »Bizony már régen volt, mondja Csukának, mikor világnézeteket szerettem volna megdönteni egy forradalmi folyóirattal. Hitem sok sebet kapott már azóta, merészségem, aktivitásom elbágyadt... lennének terveim, akarásaim, ábrándjaim, de félek építeni arra a talajra, melytől mindig menekülni szeretnék —: a valóságra...« (1928, 69. old.) A korb, a valóságba kapcsolódó irodalom soha sem volt kenyeré Szentelekinek; egy novellájáról és a párisi Monde-ről írva Barbusse törekvéseit »kapkodó, zsurnalisztikus«-nak nevezi például. (1931. 195. old.) A vajdasági magyar irodalomról is az a véleménye, hogy »az nem volt egy világszemlélet propagálója.« (278) Mégis, egyre inkább érzi az összefogás szükségességét, »Az én irodalompolitikám az volt, hogy minden értéket összefogjak és az irodalomnak egy közös alapot teremtsék. A harc, a tagozódás, a táborokra szakadás szerintem csak egy többségi irodalomban engedhetők meg (?)... Minden kisebbség politikai helyzeténél fogva, — gondolja, — nemzeti... De ezt a nemzeti jelleget teljesen friss, mai szociális tartalommal kell kitölteni...« (1932. 289. old.) Bizonyos optimizmust vár el az íróktól, hitet a magyar jövőben, de a magyarságról még eléggé zavarosak az elképzelései. Szivácról például egy helyen azt írja, hogy »Itt nincsenek magyarok, csak ezer magyar szellér él (!) a szláv-germán tömegben, a magyarul érző intelligencia őt, legfeljebb hat család« (1933. 343. old.). Más helyen viszont, ahol a pesti rádió igazgatóságával polemizál, mert az túlzottnak, forradalminak tartja a vajdasági magyar írók hangját, így ír: »A rádió igazgatósága nem fogja szívesen venni, ha mi helyzetünk, életünk valóságos képét adjuk. (Itt már a valóság tükrözéséről van szó tehát!) ... Kisebbségünk lassan teljesen elproletarizálódik, tradíciók sem fékezik a balratolódást s ez természetesen meglátszik a költők és írók alkotásain is.« (1933. 354. old.) Ingadozik hát ezen a téren is, habár sokszor, mint Kristálynak is, maga tanácsolja, hogy a szellérélet problémáihoz nyúljon. Ingadozik, szinte napról-napra változtatja véleményét és muszáj-Herkules volta éppen emiatt óriási erőfeszítéseket követel meg tőle. Alapjában véve fáradt a hite és a harci kedve, nem is igen tudja, miért, kiért harcol, betegsége is egyre inkább köti a passzivitásba, sőt hovatovább az ágyhoz és csak a köteleességteljesítés viszi továbbra is előre, amelyről sokszor nem tudja előre vagy hátra mutat-e. »En eddig nem voltam elvakult és ortodox marxista (?), egyes tanokat rokonszenvenvül kísértem, másokat erős kritikával, de most a saját bőrömről tapasztalom a tőke hallatlan kegyetlenségét és eszménytelenségét...« (1928, 392. old.) Ezt persze akkor mondja, amikor Fenyves eljárása majdhogy át nem veti őt a marxista táborba. Máshol már másképp gyón egy úvidéki asszonynak: »A belső harcok és válságok borzalmas végletekbe sodortak: lelkes aktivitásba és mindent tagadó nihilizmusba... mohón kerestem a narkotikumokat: a zenét, a könyvet (?)... a raffinált csodákat... Néha a biblia volt az olvasmányom... egy időben nyugtalan lelkesedéssel hittem Coudenhove-Kalergi nagyszerű könyvének, hittem Páneurópában (reakciós egykori utópista terv), valami nagy nemzet- és osztályközi egyesülésben, mások a Keletet vártam, az új napot. Lassan rájöt-

tem, hogy elveszítettem hitemet... Nem várok már semmit, csak keresek és elsüppedek a csüggedés óceánjában. Tudom, hogy minden hiábavaló... jó volna menekülni ezektől a borzalmas ürességektől, asszonyom...» (1930. 393. old.) És így, ilyen hitetlenül, csüggedten, ingadozva a két osztály és két világnézet között — próbálja meg-egységbe pántozni a vajdasági magyar irodalmat mindaddig, míg a halál pontot nem tesz rövid útja végére. Nem csoda, hogy neki sem sikerült a lehetetlen!

Mindamellett egyre inkább közeledik a »néphez«. Az intelligencia-e a nép? Vagy az egyre szaporodó zsellérek tömege? Ezt maga se igen tudja persze. De egyre hajtogatja: »Irodalmunknak csakis úgy lehet holnapja és létjogosultsága, ha szoros kapcsolatot keresünk népünkkel, a kisebbségi lélekkel...» (1931. 195. old.) A »kisebbségi lélek« misztikumát sokszor téveszti össze a népi valósággal. És misztikumba téved sokszor az is, amit »kisebbségi magyar szempont«-nak nevezet. Mások viszont, a »nyomorgó földtelen magyarság keserűségét, az »elhorvátosodott magyar falu« valóságát kívánja tükröztetni. (1932. 236-37. old.) A vajdaság aktuális valóságát hiszi népének akkor is, amikor kikel az ellen, hogy a pestiek Herceg Ferencet, vagy Kosztolányi Dezsőt tekintik a vajdasági magyarság képviselőinek. Szerinte ezek nem vajdasági írók. »Mentalitás, érzésvilág tekintetében sokkal távolabb áll tőlünk, (Herceg Ferenc), mint Móricz Zsig... vagy akárki, aki sohasem járt ezen a vidéken. A régi »kaszinó gondolkodás« mindegyiküinktől rettenetesen messze van...» (1932. 251-2. old.) De mert ezen a téren is állandóan ingadozik, Német László lesz hamarosan az ideálja, őt tartja egyebek között a legnagyobb magyar kritikusnak, a legfüggetlenebbnek! (378)

Így azután, csoportjának és a Németeknek hatása alatt, hiába küzd az antiszemitizmus ellen, az is egyre inkább tért hódít benne. Fenyegetést kezdti többek között, talán egyre kevésbé a tőke, de hovatovább a zsidó tőke képviselőinek tekinteni. Tiltakozik az antiszemitizmus vádjá ellen és küzd is önmagában az antiszemitizmus ellen, mégis terjed benne annak mérge. »Liberalis egyházi férfiak« is szíjták benne ezt a tüzet. (65) Látja, hogy nem zsidó társai, maga Csuka is üres szólamaival, hanyagságával aláássa lapjuk tekintélyét, mégis, ha zsidó munkatárs is akad hasonló, arról mint »hazug, hanyaveti sémi gazdálkodásról« ír vagy pedig mint »lelketlen zsidó krájlzeráj«-ról. (159. 1929.) A kimondottan antiszemita Kristálynak, — akinek antiszemitizmusa ellen ki is kel, — de csak máshoz szóló levelében — így ír: »Sohasem voltam antiszemita, de jólesik észrevennem... a nyersebb, szögletesebb, de magyarább tehetőséget azoknál, akik nem tartoznak az Azrák törzséhez. Mi, akik jelenleg a M. I.-t csináljuk: Te, Szirmai, Cziráki, a két Csuka, Farkas Geiza, Herceg János, Adorján, Bögner, — nem vagyunk zsidók. És mégis nivót tartunk és miénk a holnap.« (1931. 204. old.) (Bizonyára nem a megszállás alatti Bögneri értelemben). Majd Fenyves ellen írva, folytatja, Kisfaludi ösére hivatkozva: Tartsa meg magának Borcsát (Gergely Boriska) meg a többi ciceszbájszert«. (205) Hasonlóan ír akkor is, amikor arról van szó, hogy talán a Napló gárdája kerül be többségben a Pen-Klubba. »Aki nem tartozik a szabaddai »intellektüel«-ekhez és Mózes vallásához, az nem jöhet szóba a Pen-Klub tagválasztásánál« (359).

Így sodródik a jobb- és baloldali véglet között, de gárdája természetesen, és ideig-óráig mecenásai is, igyekeznek őt a jobboldalon lerögzíteni. Egységes világnézetről, sem egységes művészi hitvallásról ezekben a berkekben szó sem lehet. Ezzel persze maga Szenteleki is tisztában van. »Valami egységes lelket akarok az antológiába vinni, mert csak így lehet érdekes, hatásos, maradandó értékű ez a két kötet. Művészi vagy világszemléleti egységet nem lehet teremteni, marad hát a jó öreg esprit locale, helyesebben a miljöhatás közös nevezője. Így sok langyos, talajtalan, polgári és romantikus írást utasítottam vissza a Fiúról és Lányról, meg a nemzetközi, milliószor permutált házassági háromszögről.« (1933. 347. old.) A kisebbségi sorson át, (amely nemzeti jelleget követel meg, szerinte) folyóiratok, antológiák egységes levegőjének követelményéből kiindulva jutott el Szenteleki a helyi színhez, a local couleurhoz, a »polgári, nemzetközi« szerelmi háromszögek elvetéséhez, a fajisághoz, talajkötöttséghez. Ezen át azután természetesen eljut a »polgári«, »cionista nemzetköziség« elvetéséhez, a Borsódiak, Farkas Frigyesek, Vidorok, de persze egyúttal a proletár szolidaritás és osztályharc irodalmának elvetésé-

hez is, az igazi emberi és igazi nemzetközi irodalom gyűlöletéhez. Nagy »osztályközi egyesülésről álmodozik, ennek alapját kell hogy szolgáltassa a közös talaj, a közös talajba gyökerezettség. Más színű hát Szenteleki helyi szelleme mint az a marxista helyi sajátosság, amely módosítja az általános elméleti igazságokat és a belőlük folyó akciókat és szervezeti formákat, a helyi adottságokhoz alakítva azokat. A marxista tekintetbe veszi a helyi sajátosságokat, mert tudja, hogy az igazság absztrakt, de konkrét is egyúttal és hogy az általános, a tipikus, a törvényszerű — helyi, konkrét, esetleges formákban jelentkezik és jelentkezhetik csupán. Ezzel azonban nem veti el az általánosokat, sőt egységes, általános világnézet szolgál a helyi sajátosság alkalmazásának alapjául. A marxista egyszerre nemzetközi és nemzeti, egyszerre talajba gyökerezett és világnézetben alapuló, míg Szenteleki elveti a nemzetköziséget és világnézetet és csupán az esetlegest tartja meg. Osztályközi egyesülésről álmodozik. Ez az osztályközi egyesülés persze — hiszen nincs közelebből meghatározva — lehet későbbi fokon, amikor aktuálisabbá válik, a Népfront összefogása is, oly osztályegüjtőműködés a közös ellenség, a fasiszmus ellen, amely nem zárja ki a további osztályharcot, de lehet éppen ellenkezőleg olyan fasiszta elgondolás is, amely elfojtja az osztályharc jelentkezését minden formájában — meghagyva természetesen továbbra is magát az osztálytagozódást. Szentelekiék elgondolásából adódhat mindkét vonal. Nem csoda tehát, hogy akadtak a csoport tagjai között a későbbi fokon profasiszták, fasiszták, de haladó népfront-tagok is. Szenteleki még egyik sem volt. Csak közepén ingadozó helyzetéből adódott, hogy meg volt benne mindkét lehetőségnek a csirája.

A huszas években még távol áll magától Szenteleki is a local couleuről. 1927-ben így ír például Mladen Leszkóvácnak: »Nekem kevés közöm van a Vajdasággal, írásaimnak nincs local couleurje, témáim és törekvéseim általánosak és emberiek«. (36. old.) Azután úgy érzi, hogy kötelessége a kisebbségi sorsban élők problémáit ismertetni, hogy így az erdélyi magyarság például közelebb áll a vajdaságihoz mint a »pesti kabaré-problémák« magyarja (72). A még »általános, nemzetközi« regénye, az Izola Bella után »egy nagy téma érik a bensőmben. Meg szeretném írni az asszimilálódó és asszimilálódni nem tudó kisebbségi magyar lelkek nagy regényét...« (1930. 163. old.)

Igy közeledik a helyi színhez, és aktuális, konkrét események siettetik lépteit. Így a már említett antológia, de már előzőleg a folyóiratok bizonyos egységes keretei is megkövetelnek valami helyi szint. Elsősorban talán mégis a pesti rádió keretei között rendezendő vajdasági írói est hívja fel erre a kérdésre a figyelmét. A rádió igazgatósága akarja mint vajdasági irodalmat bemutatni a vajdasági írók írásait. (191. old.) Ezután már többször találkozunk leveleiben ezzel a követelménnyel — a helyi szín mellett esetleg lokális problémákat is kérve. (197) Annál is inkább, mert úgy érzi, elkallódhat a kisebbségi magyar, ha senki sem törődik vele, a ropant szerb öserő el fogja fojtani. Szinte faji alapon áll akkor, amikor arról a hatalmas »energiáról, vad vitalitásról« beszél és szembe állítja vele a »mi fáradt, tunya és kultúrált magyarságunk«-at. Hogy nem ismeri a magyar népet, hogy dekadens értelmiségiekkel téveszti össze, az nem szorul magyarázatra. (1931. 238. old.) Persze nem sikerül a helyi szín egységét sem megvalósítani. »Épöly kevésbé sikerült — írja — egységet teremtenem ebben az antológiában, mint esprit localt«, (1933. 359. old.) és arra gondol, hogy kidobja a helyi színről szóló élőszót és lemond az antológia szerkesztéséről. Persze később belenyugszik mindenbe és fedi továbbra is mindazt, amit — magáénak el nem ismer.

Az állandó hányódásokhoz hozzájárul még azután a jugoszláv állami hatóságok eljárása, amelyről elég sok szó esik ezekben a levelekben. Egy időben még Fenyvest is szemmel tartja a rendőrség, aki pedig tipikus példája volt annak a tőkének, amely mindenkit kiszolgál, amíg az biztosítja számára a kizsákmányolás és profit jogát. A posta nem kézbesít ki leveleket, folyóiratokat, elkoboznak lapszámokat, beszüntetnek egyesületeket, megvonják egyesektől az írás, a magyarul írás jogát (Kristály, Szenteleki esete), sőt 1928-ban a »betiltás damoklesz kardja félelmesen reszket a Minerva feje felett« (80). Egy elkobzott V. I. szám után, Szenteleki megtanulja már azt is, hogy szerkesztés közben az ügyész helyébe kámpelje magát. »A válogatásnál résen leszek. Remélem, hogy nem lesz kellemetlenségünk többé az ügyészszel«. (1929. 131.

old.) Megtanulja, hogy sokszor fontos az ügyész személye is, hogy az úvidéki ügyész például értelmesebb és többet engedélyez mint a szabadkai, de hogy azért kiszámíthatatlanok az ügyészek agytekervényei és sokszor jön az elkobzás, amikor arra senki sem gondolt. Szenteleki regényen dolgozgat, abba, abbahagyja, nem kell vele sietnie, hiszen kisebbségi a tárgya és »megjelenéséről beszélni sem lehet, legfeljebb ha emigrálnék«. (1930. 173. old.) Már attól fél, hogy hovatovább »rendeletileg eltiltják a magyar szót, a magyar gondolatot«. (1930. 179. old.) Mikor 1930-ban engedélyezik a becskeréki Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület, akkor, tekintet nélkül arra, hogy ennek az engedélyezésnek bizonyára oka lehetett, csak arra gondolnak, hogy az összmagyarságot ide tömörítik: abba az egyesületbe, amely valószínűleg bizonyos ígéretet tett a január 6-iki rezsimnek. Szenteleki különben elítéli Fenyvesék megalkuvását és ezt üzleti szempontból is hibának minősíti, a közönség nem ennek a politikának a híve! (1931. 200. old.) Azért a cikke hangját ő is igyekszik letompítani. 1932-ben betiltja a hatóság a kultúresték rendezését is. Feleletül a becskerékiek kiléptek minden szerb egyesületből és passzivitásba vonultak vissza. Szenteleki ezt a politikát is elítéli. Passzivitással »semmit sem lehet megoldani.« (280).

Szenteleki nem híve a passzivitásnak, sőt igyekszik megteremteni a kulturális, az irodalmi kapcsolatokat a szerbekkel. Szerb költők magyarnyelvű antológiája, magyar írók szerbnyelvű antológiájáról levelezik főleg Leszkováccal. De ezek a tervek is számos nehézségekbe ütköznek. Hozzá kell tennünk — mindkét részről. Több szerb íróról szerez Szenteleki rossz tapasztalatot, de másrészt többek között Fenyves is elgáncsol egy-egy tervet. Valami kevés azért megvalósul ezekből az elgondolásokból, így egyebek között megjelenik a Bazsalikom Szenteleki és Debreczeni fordításában.

Az egység hiánya a csoporton belül is, az állandó hányattatás és szélsőségek közötti vergődés és sodródás kihat az írók egymás közötti viszonyára is. Állandóak közöttük az intrikák, áskálódások, hiányzik minden őszinte megnyilatkozás, baráti nyíltság. A komoly kritikának, önkritikának alig lehető nyoma közöttük. Egyedül Szenteleki mond néha nyíltan, őszintén véleményt, de ő maga is úgy érzi, helyesebb a diplomácia édeskes ostyájába rejteti a keserű mondanivalót, esetleg csupán mint a más véleményét mondja meg a magát, vagy ezt sem teszi, sőt szembe megdicséri az író, akit azután a háta mögött, másnak szóló levélben komoly bírálatnak vet alá. Valahogy nem igen bízik munkatársai kritikai készségében sem és ha megbízást ad kritikai cikkeire, »figyelőre«, ismertetésre — mellékeli azonnal a szempontokat is. Szenteleki úgyszólván minden bírálatot maga ír meg, ha másnak a tollával, másnak a stílusával is. Különben nem híve a komoly kritikának. Legalább is »kisebbségi viszonylatban«. Úgy érzi, egy kisebbség nem bírja el a kritikát, a szembenézést a valósággal. Inkább csak jót kíván mondani mindenkiről. »... de ismétlem, — mondja egy helyen Csuka Zoltánnak — a kritikus feladata — különösen nálunk — nem lehet ítéletmondás, hanem egyedül az író vagy írás értékeinek (!) nyugodt, objektív megállapítása.« (1932. 245. old.) A Vajdasági Vártán rovatot is ennek szánta, annak, hogy egymást ismertessék a közönséggel, sőt habár egy ideig habozik, hozzá a V. I-ban Fekete Lajos róla szóló »bókolós« írását is (1929. 142. old.) Pár nap múlva azután így ír Fekete Lajosnak: »Nagyon örülnek, ha közlőnél velem, hogy ki írjon könyvedről az Írásban? En nagyon szívesen írnék, csupán azt nem tudom, nem lenne-e fonák és ízléstelen, ha én dicsérnélek, akit Te éppen felmagasztaltál«. (1929. 145. old.) Egy más helyen aztán azt írja Feketének, Kispestre, hogy Babics Mihály mellette — színtelen, öreg és üres. (?) »Azt hiszem, máskor óvakodni fog Veled együtt fellépni.« (220) Csukával állandóan levelezik, másoknak szóló leveleiben azután megmondja róla a véleményét. Így Szirmainak azt írja, hogy kritikája Csukáról helyes volt, mert Csuka »a prédikátorok üres pátozával akar lendületet adni nagyon is prózai elgondolásainak«. Mégis, — irányítja a kritikát —, »A lényeg... erőnyeinek, értékességének elismerése.« (1931. 221. old.) Mindennek Szenteleki, persze, maga is tudatában van és egy helyen ezeket írja: »Ilyenkor látszik, milyen szegények vagyunk s milyen ügyesen mímeljük kifelé kulturális gazdagságunkat.« (1933. 317. old.) Tisztában van azzal is, mennyire undorító a sok intrika körülötte és az a módszer is, amellyel kénytelen lecsendesíteni a kelő viharokat. Ha két író összevész, Szenteleki mind-

kettőnek ír, mindkettőt szemébe dicséri s magyarázólag teszi hozzá körülbelül ebben a modorban: hiszen ismered milyen X. Y., csodálkozol, hogy ezt tette veled? Így simít el nagy összecsapásokat Kristály István, Fekete Lajos, Gergely Boriska és sok más író között és valószínűleg nem túlságosan »bókolós« a véleménye egyik félről sem, amelyet ily módszerrel kell és ily módszerrel lehet lecsendesíteni. Nem, az akkori kispolgári értelmiség nem bírta ki a kritikát, az igaz szót, az egyenes nyílt fellépést és ezért gondolta, hogy a vajdasági valóságot is kendőznie kell. És ezért oly sokszavú, oly képdús, oly szuperlatívumokkal teli Szenteleki stílusa is. Mert nem a valóságot adja. Mert érzi, hogy csak úgy tarthatja együtt a széthulló, bomló táborn, ha szavakat ad neki a valóság helyett.

Mindez, mindez a sok fogyatékoság, — a sok komoly erény és áldozatosság meg eredmény mellett, — nem Szentelekinek fogyatékosága csupán. Ő csak kifejezője és tükrözője annak a valóságnak, amelyben él, amelyben kénytelen mozogni, forogni. Különben, itt főleg Szenteleki szavaival próbáltuk őt magát jellemezni. Ez persze édes-kevés, ez persze nem adhat hű képet. Nem az a fontos, ki mit gondol önmagáról, de ki mit cselekszik. Éppen ezért csak akkor kaphatunk igaz képet róla, ha műveit, írásait is olvassuk, ha az általa szerkesztett folyóiratokat, antológiákat is áttanulmányozzuk. Ez feltétlenül feladatunk. Addig is meg kell azonban állapítanunk: akárhogy is, de nagybeteg is, mindhalálig élén volt egy irodalmi mozgalomnak és leküzdvé viszolygását is, utolsó leheletig ott állott a »Vajdasági Vártán«, küzdve egyéni lehetőségei szerint és a környezet lehetőségei szerint. És egész bizonyos, hogy — habár egyáltalán nem ő és nem csoportja teremtette meg a vajdasági magyar irodalmat és közönséget, — mégis sokban hozzájárult az irodalom és közönség itteni megteremtéséhez.

Lőrinc Péter.